

A gyógyítás története

Időszaki kiállítás az Érseki Könyvtárban

„Istentől van az orvos minden bölcsessége” (Sir 38,2)

A gyógyítás szándéka szinte egyidős az emberiséggel. A fokozatosan felhalmozódó tapasztalatok, majd a lassan meginduló kutatás kialakította az egészség helyreállítására szolgáló ismereteket. Kiállításunkban arra vállalkoztunk, hogy könyvtárunk gazdag orvosi-természettudományos gyűjteményéből válogatva bemutassuk a gyógyászat történetének mérföldköveit, forradalmi eredményeit, a gyógyítás tudományának évszázados fejlődését.

Az ősi gyógyító kultusz mindenütt együtt járt a vallási kultusszal. Az ószövetségi zsidóság hitt abban, hogy az egészség és betegség egyaránt Istentől van. Kezdetben valószínűleg meg sem próbáltak a gyógyítással. Később minden biztonnal egyiptomi hatásra – kialakult a gyógyítók csoportja, akik között sebkezeléssel, bőrbajok gyógyításával, gyógyfüvekkel foglalkozók éppúgy voltak, mint kenő-masszí-

rozó emberek, ráolvasással, kézzel történő gyógyítók. Mózes több mint hatszáz törvényt alkotott, amelyekkel az élet minden területét szabályozta. Nem maradhatott ki ezek közül a közegészségügy, a tisztálkodás, a tábori egészségügy és még egy sor más higiénés rendszabály sem. A kiállítás bevezető részében a könyvtár Biblia gyűjteményéből válogatva 15–16. századi fametszetek jelenítik meg a Szent-

írás betegségleírásait, gyógyszereit, gyógymódjait, a gyógyászzal kapcsolatos bibliai képeket. Anton Koberger nürnbergi nyomdász 1483-ban kiadta a Biblia Germanicát, amely több mint 100 fametszetet tartalmaz. A képek nagy hatást gyakoroltak a későbbi bibliailusztrátorokra és ez különösen a német bibliákban fedezhető fel. A Lyonban 1543-ban sok nyelven kiadott verses bibliai összefoglalót írt Hans Holbein metszetei díszítik (*Historia Veteris Testamenti Icones*). Ritka és lenyűgöző német reneszánsz fametszetes könyv az 1540-ben Augsburgban kiadott *Der Teutsch Cicero*, rengeteg illusztrációval, amelyek közül sokat kifejezetten ehhez a műhöz készítettek. Metszetei nagyon híresek. A kötetben a bibliai jelenetek között az ószövetségi Jób bőrbetegségét is ábrázolták.

A Szentírás könyveit, emblematikus jeleneteit ábrázolja az először 1748-ban, Augsburgban a Klauber nyomdában kiadott *Historiae Biblicae Veteris et Novi Testamenti* című kötet. Johann Jacob Scheuchzer (1672–1733) *Physica Sacra* című műve illusztrált bibliai természetrajz, közel ezer rézmetszettel illusztrálva. A kötet rézmetszetein a fertőző beteg vizsgálatát, elkülönítését látható. A betegeket papok vizsgálták és a közösség védelmét szem előtt tartva megállapították a tisztátalanságot, illetve a betegség elmúltát. Vakok, bénák, leprások, megszállottak, más betegségekben szenvedők gyakran bukannak fel az Újszövetség történeteiben. A betegeket, szenvedőket gyógyító Jézust megörökítő metszetek mellett bibliai gyógynövény-ábrázolások, -leírások egészítik ki a bibliai orvoslás bemutatását. Hieronymus Bock német botanikus, orvos, a „gyógyfüvek atyja”. 1551-ben megjelent fametszetekkel illusztrált könyvében részletesen leírja a gyógynövényeket és orvosi hasznukat is részletezi. Bock növényleírásai között található a mandragóra képe színezett metszeten. A mandragóra volt talán az egyetlen mágikus növény, amelyet a bibliai időkben is nagyra becsültek. Prospero Alpino olasz orvos, botanikus részletesen tanulmányozta az egyiptomi és földközi-tengeri növényvilágot. *Az egyiptomi növények könyve* című 1592-ben megjelent munkájában a balsamfa metszete látható. Josephus Flavius leírta, hogy Jerikó környékén kiterjedt pálma- és balsamcserje ültetvények voltak. Ezek termését felhasítva, illatos folyadékot nyertek, amelyből kenőcsöt készítettek.

Az ókori egyiptomi orvoslásról a legrégebbi írásos feljegyzések feltárták, hogy milyen hihetetlenül átfogó megközelítést alkalmaztak a fáraók korában a betegségek kezelésére. Ezekben az időkben a tudomány, a mágia és a vallás egy egységet alkotott. Az egyiptológia tudományának legkorábbi forrásmű-

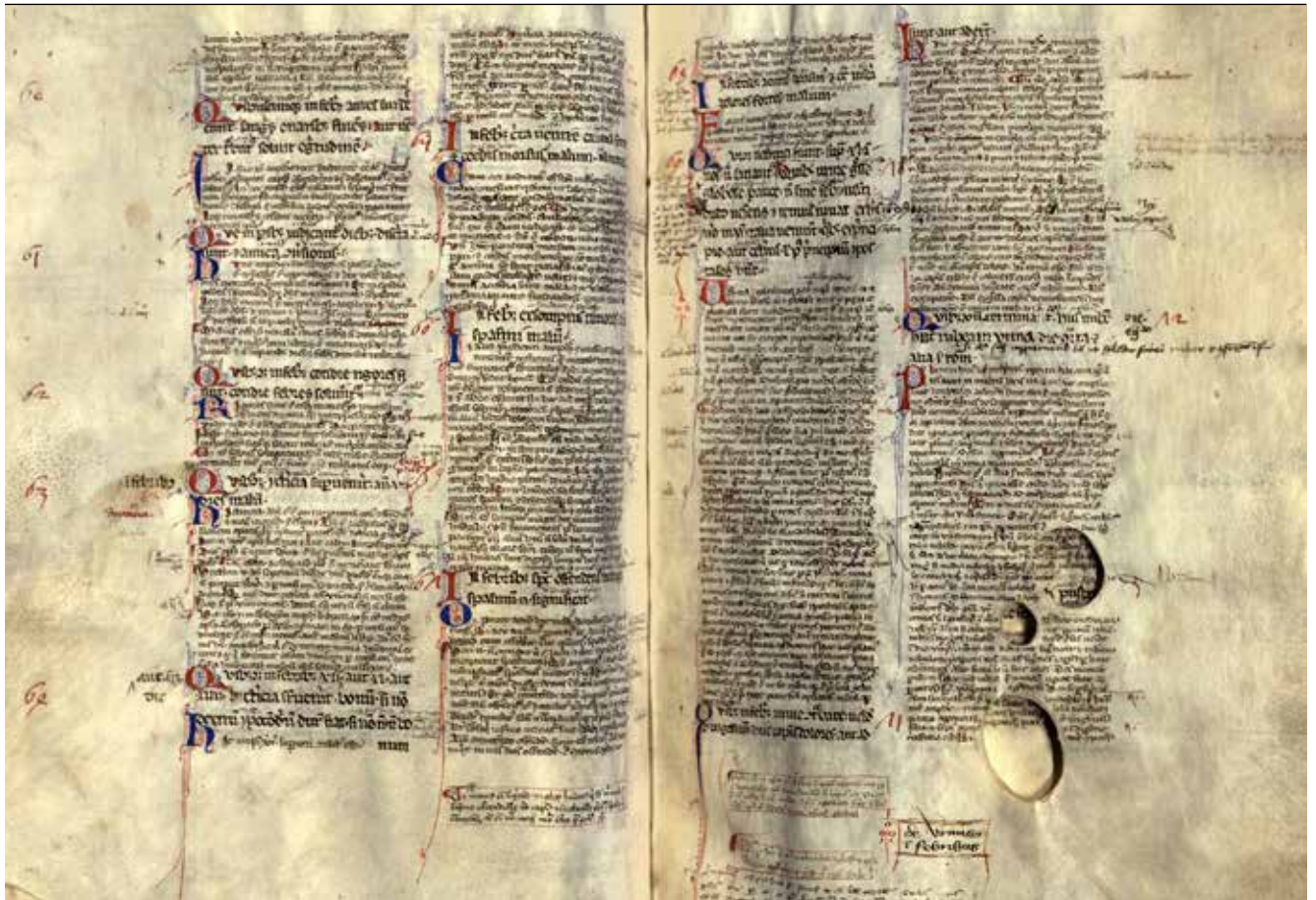

veiben (L. Pignorius: *Characteres Aegyptii*, Frankfurt, 1608.; A. Kircher: *Sphinx mystagoga*, Amsterdam, 1676; B. Montfaucon: *L'antiquité expliquée*, Paris, 1722.) látványos metszeteiken ábrázolták a mumifikálást, a sírkamrák falán talált festmények. Ezek az ábrázolások örökítették meg a gyógyászat ősi egyiptomi istenének, az ibisz (madár) fejű Thotnak, az ír-nokok, a tudósok és az orvosok istenének a képét. A mumifikálás mélyreható és alapos tudással vértette fel az eljárást végzőket, a sebészek megismerkedtek a mumifikálás szentséges eljárásával, mielőtt figyelmüket az élőkre irányították volna.

Az egyiptomi orvoslás ismeretanyagát a görögök integrálták, és a hippokratészi orvostannal megvetették az európai medicina alapját. Kr. e. 8. században megszületett Homérosz két eposza, az Iliász és az Odüsszeia, melyben az európai orvoslásra vonatkozó első utalások találhatók. Homérosz Iliászának 1524-es velencei kiadása Aldus Manutius, a neves humanista nyomdász-mester, a modern kikalakú könyv és a kurzív betűtípus megalkotójának műhelyében készült görög nyelven. Az időszámításunk előtti 5. században kezdetét vette a gyógyítás istenének, Aszklépiosznek az imádása, akinek tiszteletére gyógyító

szentélyeket építettek. A Kr. e. 460 körül született Hippokratészt a modern orvostudomány atyjának tekinti az utókor, az ókorban egyenesen Aszklépiosztól, a gyógyítás istenétől származtatták. Ő volt az, aki Görögországban forradalmasította az orvoslást – elválasztotta azt a filozófiától és a vallástól, ezáltal önálló hivatássá tette. A Corpus Hippocraticum (Hippokratész gyűjtemény) számos betegség legkorábbi és legrészletesebb vizsgálatát tartalmazta. A Gyűjteményben Hippokratész több tanítványának a munkája is benne van, sőt még korábbi hagyományokat

őrző részek is, valamint későbbi hozzátoldások. A Corpus Hippocraticumot kommentárok segítségével többen is felhasználták, elsősorban Galénosz kommentárjaival (Hippocratis Aphorismi cum Galeni commentariis... Strassburg, 1527.)

Az ereszoszi Theophrasztosz (Kr. e. 372–287) nagyhírnű filozófus-természettudós volt, Arisztotelész utóda az athéni peripatetikus iskolában. Növényteni művei miatt szokás „a botanika atyjának” nevezni. A De causis plantarum (A növények okairól) a legfontosabb botanikai mű az antikvitásban és a középkorban. Jelentős részt szentel a növények gyógyhatásának, ugyanis a görög botanika az orvostudományból „leválva” lett önálló tudománnyá, eredetileg a gyógyító hatású növények ismeretét jelentette. Nicander (Kr. e. 2. század) görög orvos művében a minden mérgek ellenszeréül szolgáló, bonyolult, hetven összetevőből álló gyógyszer a theriaca és az alexipharmaca leírása található, hexameterekbe foglalva. E két gyógyszer 2000 éven át megőrizte hírét és rangját, bár a név maradt, az összetevők csökkentek, a 19. század végére a theriaca már csak ópiumkivonatot tartalmazott. Pedaniosz Dioszkoridész (Kr. u. 40 k. – 90 k.) görög katonaeorvos és szakíró hatszáznál is több gyógyhatású anyagot tartalmazó enciklopédiát készített, mely egészen a 19. századig a nyugati gyógyszerkönyv alapjául szolgált. Ez a munka a legismertebb ókori herbárium.

A római kor hajnalán csakúgy, mint az ókori Görögországban, a vallás és az egészség szorosan összefonódott. A Kr. e. 2. és 1. században Görögország fokozatos meghódítása folytán sok neves görög orvos érkezett Rómába – vagy önkéntesen, vagy rabszolgaként. Galénosz (129–216 k.) az antikvitás legismertebb és legképzettebb görög származású orvosa volt, nagyban hozzájárult egy sor orvosi tudományág kialakulásához, fejlődéséhez, mint az anatómia, fiziológia, patológia, farmakológia, neurológia, valamint a filozófiának és a logikának is kiemelkedő tudósa volt. A kiállításban látható könyvtárunk Hippocrates-Galenus kódexe 1360-ból. Hippokratész aforizmáit és kórjósleit, valamint Galénosz orvosi rendszabályait tartalmazza Afrikai Konstantin fordításában és magyarázataival. A kódex ismerteti Galénosz belgyógyászati, anatómiai, különösen az ízületekről szóló tanítását, az idegrendszer elváltozásait, megfigyeléseit, a tüdőbetegséget, a lázakat. A kódex fordítója Afrikai Konstantin (11. sz.) bencés szerzetes, a középkor egyik legnevesebb orvostudósa volt, aki az ókori görög- és középkori arab szerzők műveit fordította latinra.

A középkori műtéti technikákat a görög orvosok, többek között Hippokratész és Galénosz írásaira alapozták. A műtéteket gyakran kolostorokban végezték, ahol a szerzetesek növényi alapú érzéstelenítőket készítettek. Könyvtárunkban található

hazánk legrégebbi orvosi kódexe 1330-ból a Compendium medicinae. Hét könyvben, latin nyelven foglalja össze az orvostudomány különböző területeit. A mű szerzője Gilbertus Anglicus (1180 k. – 1250 k.) középkori angol orvos volt. Főleg erről az enciklopédikus munkájáról, az Orvostudományi Kompendiumról ismert, amely valószínűleg 1230 és 1250 között íródott. Ez az orvosi értekezés kísérlet volt az akkori farmakológia, orvostudomány és sebészet legjobb gyakorlatának átfogó összefoglalására.

A 11. században a sebészet az arab íráskor latinra fordításának köszönhetően fejlődésnek indult. Mivel úgy éltek, hogy a jó egészség a négy testnedv (vér, nyálka, epe, fekete epe) egyensúlyban tartásának jutalma, a kor orvosai számára észszerűnek tűnt az a következtetés, hogy a testfolyadékok megváltoztatásával hatékonyabbá lehet tenni a kezelést. Ennek az elgondolásnak a mentén végeztek például érvágást, amely a középkorban a leggyakrabban alkalmazott orvosi gyakorlatok egyike volt. Könyvtárunk őrzi Guy de Chauliac (1300–1368) francia orvos-sebész Chyrgiale c. művének 1440–44 között másolt kéziratát. Chauliac Hippokratész elveit követve, a modern sebészet úttörői közé tartozik. Komoly szerepet vállalt a modern orvostudomány alapjainak megteremtésében, ezért a Sebészet Atyja nevet kapta későbbi kollégáitól. Avignonban tevékenykedett VI. Kelemen, VI. Ince és V. Orbán pápák udvari orvosa volt. Műve, a hétkötetes, latinul írt Chirurgia Magna sok ezer más sebésznek adott inspirációt, és megnyitotta az utat a modern orvoslás kialakulása előtt. 1472-ben másolták azt a német nyelvű kéziratgyűjteményt, amely Lanfrancus – Milánói Lanfranc (1250–1315) olasz származású párizsi sebész, a középkori francia sebészet nagy alakjának két művét tartalmazza. Ezenkívül megtalálható ebben a kódexben több becses mű: Guy de Chauliac „Chirurgia parva”-jának második része, egy anatómiai írás, Konrad von Megenberg népszerű gyógyszeres könyve, sok recept szembaj ellen, sebkezeléshez, rák ellen. Tartalmazza még a francia alkimista Johannes de Rupescissa (1350) elmékedéseit a kvintesszenciáról. Rupescissa desztillációs kísérletei az általa aqua vitæ-nek, vagy általában quinta essentia-nak nevezett és minden betegség elleni csodaszerként emlegetett felfedezéshez vezettek. A kódex szép példánya a 15. század könyvkötészetének.

Az első önálló európai orvosi iskolának a dél-itáliai salernói orvosi iskolát tartják. Az iskolában az antik orvoslást tanították, elsősorban Galénoszt, Hippokratészt, továbbá arab szerzőket latin fordításban, majd eredeti műveket. A salernói iskola hírnevét egy tanköltemény terjesztette (Regimen Sanitatis Salernitanum, Lipcse, 1493, Velence 1500.), amely laikusok számára készült. Keletkezésének ideje és körülményei bizonytalanok. Valószínűleg az iskola fénykorából származik a 12. századból. A mű egészségügyi, diétás, gyógyszeres és gyógykezelési tanácsokat tartalmaz rímes hexameterekben leírva.

Konrad von Megenberg (1307–1378) a középkori orvoslás egyik legeredményesebb alakja. Több kötetnyi receptgyűjtemény és természettudományi

enciklopédia szerzője. Meigenberg korábbi művek felhasználásával írta meg az első német nyelvű természetrajzi munkát a *Buch der Natur* (Augsburg, 1475.). A kötet hierarchikus rendben tárgyalja az élő és élettelen természet alkotóelemeit az embertől a csodálényekig, 12 színezett fametszettel illusztrálva. Egyik metszetén a test és lélek gyógyításának korabeli ábrázolása látható.

A reneszánsz szelleme, valamint művelődési, képzési mozgalma, a humanizmus, döntően alakították a medicinát és annak egyetemi oktatását. Az orvosok a humanistákkal egyetértésben kutatták és tárták föl az antik orvostudomány kincseit. Hippokratész és Galénosz munkáinak új, nyelvileg és tartalmilag egyaránt tisztázott fordításai születtek. Hippokratész prognosztikonja és asztrológiája Ábrahám ibn Ezra (1089–1167) középkori zsidó hittudós, Hendrik Bate (1246–1317) németalföldi filozófus és Alchabitius (10. sz.) muszlim asztrológus, matematikus művével egybekötve Velencében 1485-ben készült. Jacopo da Forli (1364–1414) olasz orvos, filozófus, a Padovai Egyetem professzora, aki különösen embriológiai tanulmányairól ismert. A szerző Hippokratész aforizmáinak magyarázatait tartalmazó ősnymtatvány kötete aranyozott iniciáléval kezdődik.

Avicenna (980–1037) korszakos jelentőségű perzsa orvos és polihisztor *Canon medicinae* című, leghíresebb műve a korabeli orvostudomány enciklopédiája (Velence, 1544.). A mű racionális szemléletével, teljességével és áttekinthetőségével óriási sikert aratott. Latin fordításban nyugaton a 18. századig az orvostudomány alaptankönyve maradt. A fogalmazás tisztasága, az áttekinthető rendszerezés és a kórleírások igen alapos leírása avatta a Kánont hat évszázad tankönyvévé.

Az asztrológia nagy szerepet játszott a korabeli orvostudományban, és sok orvos a betegek csillagjegye alapján írta fel a kezelést. A kiállításban látható az „Állatövember” metszete Jacob Scholl könyvében (*Astrologiae ad medicinam*, Strassburg, 1537.). Az állatöv jegyei az emberi testen fejtől talpig, a csillagok és ember közti viszony feltűntetésére. Szemléltető példája a középkor asztrális felfogásának.

A 16. század orvosbotanikusainak (Leonhard Fuchs, Conrad Gesner) munkássága új alapokra fektette a gyógyszerészetet, önálló tudománnyá, s egyben a medicina részévé is tette a botanikát. Theoprastus von Hohenheim (1495–1541) a magát Paracelsusnak nevező híres polihisztor, svájci születésű orvos, misztikus, filozófus nagyon jól ismerte a gyógynövényeket, laboratóriumi jellegű vegyi vizsgálatokat végzett, desztillált, analizált, kísérletezett, előállította a cinket, eredménnyel használta az arzént, az antimont, a higanyt belsőleg is.

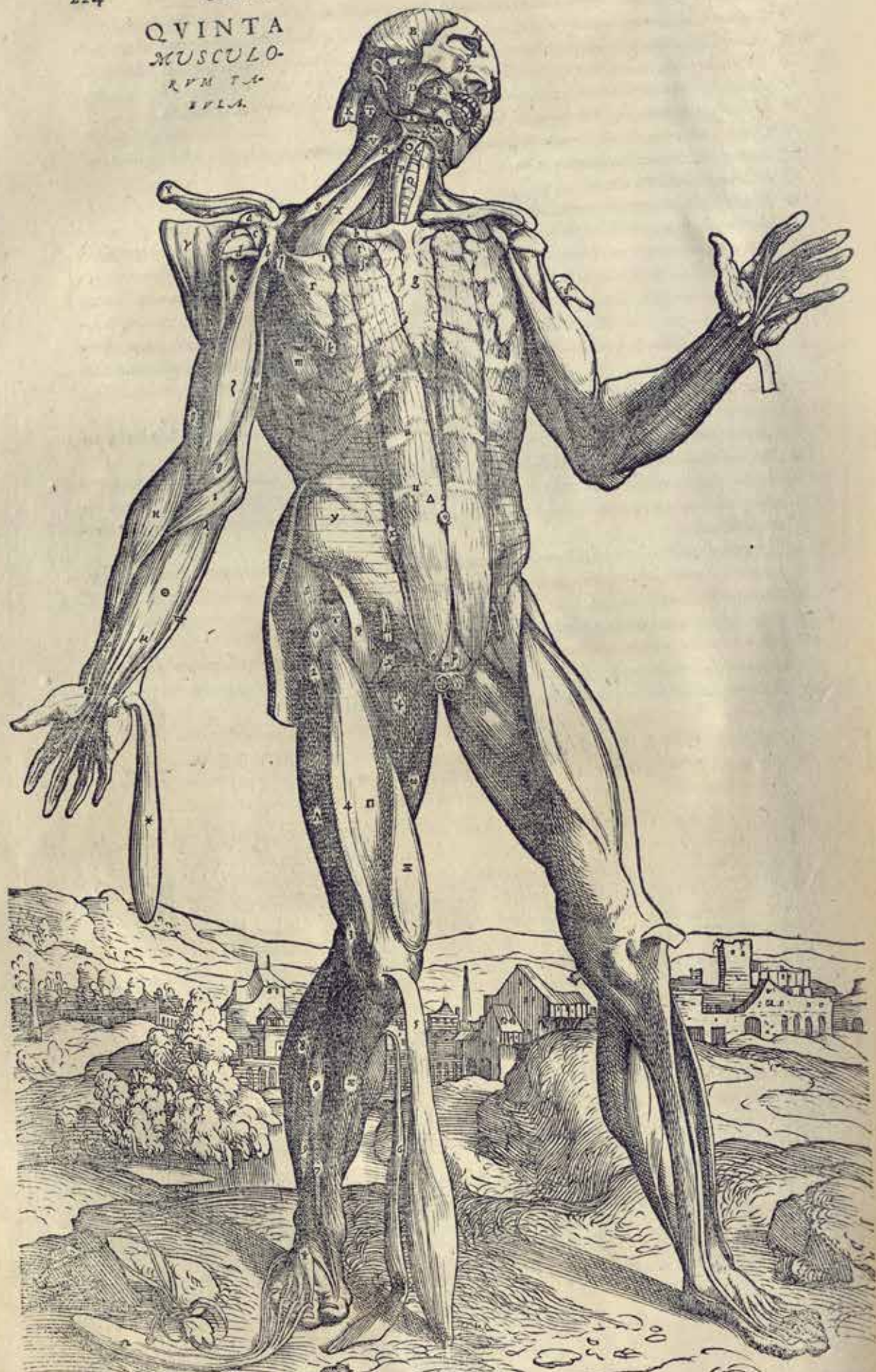
Leonhard Thurneisser (1530–1596) német alkímista, orvos és asztrológus. A 16. század egyik legismertebb vándortudósa, a nagy Paracelsus követője. Thurneisser neve valamennyi újkori kémia-történeti munkában előfordul, így a legismertebb alkímia-történeti könyv szerzője. A kötet színes miniatűr ábrái a 16. századi gyógyszerkészítés eszközeinek egyetlen forrása.

A reneszánsz medicina a legnagyobb változást az anatómia terén hozta. Johann Dryander (1500–1560) marburgi orvos, 1537-ben kiadott *Anatomia...* kötet volt az első legteljesebb fej anatómiai könyv és az egyik legkorábbi anatómiai munka, amely illusztrációkat tartalmazott a szerző saját boncolásai után a tüdőről és a szívről is.

Andreas Vesalius (1514–1564) flamand orvos személyében már az elmélettel felvértezett klinikus és a gyakorló sebész minden tulajdonsága és képessége egyesült. *De humani corporis fabrica* (*Az emberi test felépítéséről*) című műve mérföldkő az orvoslás történetében. Az emberi test anatómiájának felfedezése

224

AND. VESALII DE CORPORIS
QVINTA
MUSCULO.
RPM T. A.
KPLA.

igen nagy lendületet kapott, az addigi ókori klasszikusokon nyugvó elméleteket alapos és a lehetőségekhez képest pontos megfigyelések váltották fel. Vesalius a késő reneszánsz, kora újkori tudományos forradalom egyik meghatározó személyisége. Művének 1555-ös második kiadása az akkor százesztendőös könyvkiadás csúcsteljesítménye.

A 17. században az orvostudományban döntő változások zajlottak. Az antik művek tudományos értéküket elvesztve, történeti dokumentummá váltak. A medicina szempontjából a korszak legfőbb tanulsága az volt, hogy az addig Európában egyeduralgo-

dó antik nedvelmélet nem ad kielégítő magyarázatot a szervezet működésére. A 17. század elején ismertette a kor egyik legnagyobb hatású orvosa, Daniel Sennert (1572–1637) elméletét (*Institutionum Medicinae Libri V. Wittenberg, 1620.*). Az anyag felépítését a kémiai és fizikai jelenségek oldaláról magyarázta. Úgy gondolta, hogy minden anyag igen kicsi, egyszerű, tovább már nem osztható részecskékből áll. A század másik meghatározó orvosi iskolája, a jatrokémia (orvosi kémiai irányzat, amelynek feladata gyógyszerek készítése) születése. A 17. század eszköze volt a mikroszkóp, amelyet holland szakemberek fejlesztettek ki a század elején.

A század legfontosabb mikroszkópos felfedezése Marcello Malpighinek, a bolognai egyetem anatómiaprofesszorának köszönhető. A mikroszkopikus anatómia vagy hisztológia „atyja”, az anatómia számára új dimenziót nyitott meg. Malpighi összefoglaló műve (*Opera omnia...* London, 1687.) számos metszetet tartalmaz felfedezéseiről. Róla nevezték el többek között a Malpighi-testet és a Malpighi-edényt, 180-szoros lencséivel felfedezi a tüdő alveolusait és a hajszálereket.

A 17. századi kötetek közül igazi érdekesség Ulysses Aldrovandi (1522–1605) olasz reneszánsz természet-tudós és orvos *Monstrorum historia (A szörnyszülöttek leírása)*, Bologna, 1642.) című fametszetekkel gazdagon illusztrált enciklopédiája. A valós esettanulmányon alapuló ábrák mellett számos olyan kép is látható a kötetben, amelyen az emberi képzelet világában született lények szerepelnek. A könyv fametszetein háromfejű sárkány, madártestű asszony, altesténél összenőtt számi ikerpár, karok nélküli gyermek és pikkelyes testű tengeri ember is látható.

Thomas Tryon (1634–1703) angol író, a vegetarianizmus korai szószólója. *Az út az egészséghez, hosszú élethez és boldogsághoz* című könyvében kijelentette, hogy a hús számos betegség oka. Élete utolsó két évtizedében huszonhét művet publikált sokféle témában, beleértve az oktatást, a táplálkozást, az alkohol és a dohányzás okozta károkat és egyéb egészségügyi problémákat. Sebastian Christian von Zeidler a prágai egyetem tanára és a porosz császár orvosa volt. *A Somatotomia anthropologica...* (Prága, 1686.) c. művében található huszonnyolc anatómiai metszet az emberi testet, a magzatot és számos szervet ábrázol. *A Bibliotheca anatomica* (Genf, 1658.) című kötetet két genfi orvos Daniel Le Clerc és Jean Jacques Manget szerkesztette, akit az orvostudomány, a sebészet és a farmakológia területén szerzett ismeretek egyik „nagy összegyűjtőjének” tartanak. Ez az egyik legátfogóbb 17. századi anatómiai értekezés gyűjtemény.

A 17. és a 18. századi orvoslás közötti korszakhatárt lehetetlen meghúzni. A fejlődés, a kibontakozás az előző időszak tudásanyagára, eredményeire épült rá. A 17. századi Thomas Sydenham angol orvos, a kórtörténet módszertanának kidolgozója, az „angol Hippokratész” elgondolásaival komoly hatást gyakorolt a 18. századi orvoslás alakulására (Thomas Sydenham: *Opera medica*. Genf, 1757.). Bartolomeo Eustachi (16. sz.) olasz orvos, minden idők egyik legnagyobb anatómusa, az emberi anatómia tudományának egyik megalapítója. Nevét viseli a fülben lévő

Eustach-kürt és a magzati vérkeringésben fontos szerepet játszó Eustach-billentyű. Az általa készített anatómiai rajzok metszetlapjai közül életében azonban csak néhányat közölt, többségüket több mint százötven évvel halála után találták meg és közölték nyomtatásban (Bartholomaeus Eustachius: *Tabulae anatomicae*, Köln, 1716.). Giovanni Battista Morgagni olasz orvos, a patológia megalapítója. Munkájának jelentőségét az újfajta szemlélet adta, különösen nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a betegek tüneteinek és a belső szervek elváltozások közötti ok-okozati összefüggés van, ennek megismerése segítheti a kiváltó kórok megismerését. (Giovanni Battista Morgagni: *Opera omnia*, Velence, 1765.)

Pápai Páriz Ferenc az orvoslás és a filozófia doktorának *Pax corporis, azaz az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről s azoknak orvoslásának módgyáról való tracta* című műve az első magyar nyelven írt és nyomtatásban megjelent orvosi könyv. Kibédi Mátyus István Maroszlók főorvosa az 1792-ben megjelent „*Diaetetica*” majd kibővítve „*Ó és Új Diaetetica*” című könyve hat kötetben, a magyar orvosi szakirodalom egyik leghíresebb és legfontosabb darabja, az első magyar nyelvű egészségvédelmi és táplálkozástudományi munka. Az első magyar nyelvű bábakönyv (Henrik Krantz: *Bába mesterségre tanító könyv*) kiadása Weszprémi István nevéhez fűződik, 1766-ban jelent meg Debrecenben Margitay István nyomtatásában. Hümpfner József orvos 1873–1914 között vezette a Kalocsai Érseki Szent Kereszt Kórházat. *A kalocsai kórház és aggház története* című tanulmányát 1878-ban írta. A kórház alapító érsekeinek, egykori orvosainak, ápolóinak számos korabeli dokumentum, kézirat, levél, fotó állít emléket.

Az időszerű kiállítás az ország egyik legszebb könyvtártermében, Patachich Ádám érsek 18. századi barokk olvasótermében tekinthető meg.